

A REZILIENCIA SZEREPE A KISVÁROSOK FEJLŐDÉSÉBEN – EGY KOMLÓI ESETTANULMÁNY KAPCSÁN

PIRISI GÁBOR¹

THE ROLE OF RESILIENCE IN THE DEVELOPEMENT OF SMALL TOWNS –
A CASE STUDY FROM KOMLÓ

PIRISI G. 2017: *A reziliencia szerepe a kisvárosok fejlődésében – egy komlói esettanulmány kapcsán.* Településfejlesztési Tanulmányok, 6(2). pp. 75-88.

The aim of this paper to analyse the small towns' development within the framework of the theory of resilience. The concept of resilience became a wide-spreading narrative among the human geographers and spatial scientist after it more and more common usage in ecology and environmental sciences. Nowadays, the term, which was originally used by biological organisations, later by complex ecological systems is often applied in a more general meaning: the competence of complex social systems to giving flexible answers to external impacts. The multiple changes of the post-socialist transformation appear ad a major external shock at the level of small towns. Among the elements, the deindustrialisation, the loss of industrial workplaces could be used as an indicator of these processes. In the case study based own empirical surveys (interviews) conducted in Komló, Baranya county, a shrinking former socialist mining-town tried to reveal elements of the resilient answer to the shock of the mine closures between 1990 and 2000, focusing some potential "soft" factors.

Bevezetés

¹ A szerző munkáját az MTA Bolyai János Kutatási Ösztöndíja támogatta

Geográfusként a települések fejlődését, külső mércékhez, vagy saját korábbi állapotukhoz képest mért relatív vagy abszolút pozíció-változását hajlamosak vagyunk úgy felfogni, ahogy a rutinná vált földrajzi gondolatmenet sugallja: Cholnoky Jenő (*CHOLNOKY J. 1922*) és Mendöl Tibor (*MENDÖ T. 1963*) nyomán helyi és helyzeti energiákról² beszélünk és ezeket hangsúlyozzuk a településföldrajzi oktatásban is. A regionális tudomány képviselői, területi problémákkal is foglalkozó közgazdászok eltérő megközelítésekből és módszerekkel, de az utóbbi években egyre gyakrabban alapoznak a területi tőke koncepciójára – ld. pl. (Tóth, 2010; Lengyel, 2012; Jóna, 2013; Bodor and Grünhut, 2014) – amely a térségek fejlődésének számos hatótényezőjét igyekszik komplex modellbe foglalni, beleértve olyan elsősorban társadalmi relációkban megnyilvánuló elemeket, amelyekre a „földrajzi energiák” kapcsán nem vagy csak ritkán gondolunk.

Ugyanakkor ebben az esetben még mindig ugyan azt a gondolati sémát követjük. A helyeknek rendelkezésre áll az erőforrások valamely kombinációja, amelyet „tehetsége” szerint aknáz ki, hasznosít. Geográfusként szükségképpen a „hely” a kiindulópontunk, aktív szerepet tételezünk fel számára saját sorsának alakításában. Nem lehetséges, hogy fordítva ülünk a lovon? Településeink többsége számára ugyanis az aktív szerep felettébb illuzórikusnak tűnik. A kisvárosok kapcsán érveltünk már ebben az értelemben (Pirisi and Trócsányi, 2015): még ennek, a hierarchia koránt sem legalsó szintjét elfoglaló települések esetében is az a megfigyelésünk, hogy fejlődésük sokkal jobban függ külső tényezőktől, mint azt általában feltételezzük. A legtöbb település szempontjából a központi forráselosztás, a jogi szabályozás, a makrogazdasági helyzet és a gazdaságpolitika, egyáltalán: az olyan geopolitikai irányváltások, mint az európai integráció érdemben megváltoztathatatlan, legtöbbször befolyásolhatatlan külső tényezőkként merülnek fel (és akkor még csak a nemzeti, nem a globális szinten zajló folyamatok közül emeltünk ki párat). A helyi erőforrások aktiválásához, sok esetben egyszerű újratermelésükhöz is szükség van ezeknek a külső tényezőknek a pozitív kombinációjára, amely a fenti okok miatt azonban lényegében külső döntésektől függnek. Nagyon is jól

² Nagy Miklós Mihályé (Nagy, 2015) az érdem, hogy megszokott precizitásával utánajárt a kifejezések eredetének és használatuk történetének, hiszen ez tipikusan az a hivatkozás, amit mindenki másodkézből idéz.

látta Enyedi György professzor, amikor a sikeres város kritériumai között kiemelte, hogy olyan helyek, ahol döntések születnek (Enyedi, 1997). A legtöbb település (a legnagyobbak és a leginkább befolyásosak kivételével valamennyi) ugyanakkor kénytelen szembenézni azzal, hogy az igazán fontos döntések máshol születnek, és ezekre helyben csak marginális befolyásuk van. Szerepük a területi folyamatokban nem proaktív, hanem jellemzően reaktív: ebből a nézőpontból szemlélve a fejlődésük nem más, mint a külső kihívásokra, átalakulásokra adott jó vagy kevésbé jó válaszok egymásutánisága.

Ha elfogadjuk – legalábbis a gondolat kísérlet, vagy egy alternatív értelmezési lehetőség szintjén – a fenti gondolatmenetet, akkor a települések közötti fejlődési különbségek magyarázatára alkalmasnak tűnik a reziliencia fogalma. A következőkben amellet fogunk érvelni, hogy ez az egyre univerzálisabbá váló (mondhatni divatos) fogalom képes új adalékokat hozzátenni a hazai településhálózat differenciált értelezéséhez.

Reziliencia – egy emelkedő pályán haladó fogalom

A rezilienciáról bizvást állíthatjuk, hogy az utóbbi években divatos, felkapott kifejezéssé vált, annyira, hogy vannak olyan szerzők, akik a reziliencia-alapú városfejlesztés korának beköszöntéről értekeznek (Sieverts, 2013), vagy a rezilienciát a fenntarthatósággal állítják párba, egyszersmint „szembe” mint egyfajta új, általános érvényű narratívát (Kaltenbrunner, 2013). Ennek a tanulmánynak nem célja eldönteni, hogy valóban új megközelítésről, vagy csak korábban is ismert jelenségek “átcímkezéséről” van szó. A társadalomtudományok, amikor egyre gyakrabban és egyre átfogóbb értelemben igyekeznek integrálni a reziliencia fogalmát, tulajdonképpen olyan “puha” tényezőknél keresnek nevet, amelynek a pontos meghatározása és különösen a mérése jelentős nehézségekbe ütközik. Mindeközben természetesen a fogalom maga is egyre elasztikusabbá, képlékenyebbé vált, annyira, hogy a fenti bekezdésben idézett megállapítás a szerző szerint is indokoltnak tűnik.

A reziliencia fogalma valóban hosszú utat járt be. Eredetileg az ökológiában használatos, sokszerű külső hatásokkal szembeni rugalmas alkalmazkodás képessége, a sérülékenység (vulnerabilitás) ellentéte (Holling, 1973). A tisztán természettudományos, ökológiai megközelítések logikus továbbgondolásait hozták azok a tanulmányok, amelyek a sérülékenységet mára társadalmi-ökológiai rendszerek egymásba-ágyazottsága kapcsán vizsgálták (Berkes and Folke, 1998; C Folke, 2006). Ezen belül határozott, és talán a leginkább közismert irány az, amikor a társadalom kitettsége, természeti katasztrófák általi veszélyeztetettsége kerül a középpontba - nyugodtan mondhatjuk, hogy New Orleans és a Katrina hurrikán után került a fogalom a tudományos érdeklődés fősodrába (Campanella, 2006; Colten and Sumpter, 2009). Ezzel párhuzamosan megjelentek azok az értelmezések is, amelyek a hosszabb távon ható tényezők (hatásaikban szintén katasztrófákban kulmináló) hatása kapcsán vizsgálták a sérülékenységet (Berkes and Jolly, 2002; Tanner, Mitchell and Polack, 2009), vagy éppen teljes mértékben a társadalomtudományok hagyományos értelmezési keretein belül maradvá, biztonsági kockázatként értelmezték a társadalmi rendszerek sérülékenységét a terrorizmus kapcsán (Coaffee and Wood, 2006).

A társadalomtudományokban való elterjedést segítette elő a fogalom hagyományosan meglévő értelmezése is. Eredetileg főleg a gyermekek egészséges személyiségfejlődése (illetve annak traumatizáltsága, hiánya) kapcsán írták le (Anthony and Cohler, 1987; Luthar, 2003), később itt is egyre kiterjedtebb értelmezést nyert (Masten, Powell and Luthar, 2003; Bonanno, 2004), egészen addig a pontig, hogy már vannak, akik a reziliencia meta-elméletéről értekeznek (Richardson, 2002).

Az individuum sérülékenységével kapcsolatos kutatások egyik lehetséges és logikus továbbfejlesztési iránya természetesen a csoportok, sőt a társadalom egésze felé mutat. Ennek megfelelően születtek értekezések a fejlődő országok társadalmának sérülékenysége, a szegénység rezilienciára gyakorolt hatásai kapcsán (Watts and Bohle, 1993; Prowse, 2003). Továbbá a fogalom elterjedésének, átalakulásának egyfajta betetőzéseként foghatók fel azok a megközelítések, amelyek a reziliencia dinamikáját, tanulási-adaptációs

folyamatként való szerepét hangsúlyozzák (Adger and Adger, 2000; Carl Folke, 2006; Plöger and Lang, 2013; Simmie, 2014).

Természetesen találunk példákat hazai alkalmazásokra is, bár nem állítanánk, hogy idehaza komoly elterjedtsége lenne a fogalomnak. Eltekintve most a pszichológia területén született tanulmányokról, azt mondhatjuk, hogy leginkább regionális kutatások kapcsán jelenik meg, és leginkább a területi versenyképesség új megközelítéseként értelmezik. Ezek általában azt tűzik ki célul maguk elé, hogy bevezessék, meghonosítsák a kifejezést – vagy gyakran az ennek fordításaként megalkotott területi rugalmasságot – a szakirodalomban, amely nem kerülheti el a fentiekben vázlatosan bemutatott elágazások közötti valamilyen igazodás és eligazítás kísérletét sem (Szabó and Tóth, 2016). Szintén elméleti megközelítés Faragó Lászlóé, aki talán az eddigi legrészletesebb magyarul elérhető értelmezését adja a fogalomnak és lehetséges megközelítéseinek, de egyszersmind integrálja is egy tágabb filozófiai rendszerbe (Faragó, 2017). Alkalmazásra is találunk ugyanakkor példákat: a területi rugalmasságot – elméleti, az interpretációban elért eredményei mellett – megyei szinten vizsgálta Tóth Balázs István (Tóth, 2012, 2015), aki a rugalmasságot a más kutatók által települési szinten is alkalmazott (Molnár and Lengyel, 2015) útfüggőséggel (is) összekapcsolja. Némileg szóhasználatában is eltérő, de lényegében mégis csak a rugalmas reakcióképességet vizsgálja az a kutatás is, ahol a gazdasági válság munkanélküliségre gyakorolt hatásai alapján határoznak meg a szerzők területi típusokat (Alpek and Tésits, 2014). Olyan munka is látott már napvilágot magyar nyelven, amely a településfejlesztésben történő gyakorlati felhasználás lehetőségeire ad lehetséges vezérfonalat (Szabó, 2015).

Célkitűzések és módszerek

A tanulmány kiindulópontja a rezilienciával kapcsolatban nem kíván radikálisan új álláspontot elfoglalni. Elfogadva azt a konvergensenk mondható nézőpontot, hogy a szervezeten kívülről érkező, jelentős és erőteljes hatással szembeni rugalmas válaszára való alkalmasságról van szó, úgy véljük, hogy a reziliencia magában hordozza az adaptációs készséget, nem csak pillanatnyi állapot,

hanem időben változó készség is, amely egyfajta közösségi tanulási folyamatként ráadásul fejleszthető is. Ugyanakkor másodlagosnak érezzük azt a kérdést, hogy a külső hatások mennyire hirtelenek, és azt sem tartjuk szükségszerűnek, hogy önmagában katasztrofálisak, sokkolóak vagy teljes mértékben csak és kizárólag negatív attribútumokat hordozóak vagy fenyegetőek legyenek. Egyszerűen csak a külső körülmények jelentős megváltozása, mint kihívás, teszi szükségessé a reziliens reakciót.

A hazai területi kutatások kapcsán ilyen, megkerülhetetlen paradigmaticus változásban kiteljesedő, külső gyökerű sokként kívánkozik a rendszerváltozás. Ha kutatásunk az ország alatti szintre (esetünkben a településekre) koncentrál, akkor ebben az átalakulásban a legfontosabb kérdések a vizsgált szintek felett dőltek el, olyan külső tényezőnek minősíthetők, amelyre a vizsgált rendszereknek nincs ráhatása.

A következőkben tehát arra teszünk kísérletet, hogy egy esettanulmányon keresztül vizsgáljuk egy település rezilienciáját a rendszerváltás után. A kérdés nem elsősorban arra irányul, mennyire volt képes vagy képtelen a kérdéses város rugalmasságot mutatni, illetve bizonyult törékenynek. Sokkal inkább az a cél, hogy ennek a helyi, sok esetben „puha” faktorait vizsgáljuk. A kutatás alanya a Baranya megyében fekvő Komló, egykori büszke bányászváros, amely közismerten megszenvedte a rendszerváltozást és az ezzel párhuzamosan (ennek nyomán) végbemenő gazdasági szerkezetváltást. Az, hogy mennyire, meglehetősen jól dokumentált. A rendszerváltás idején mintegy 30 ezer fős népességének hivatalosan is 20%-kát elvesztő településben csak a közelmúltban is több kutatás a Dunántúl Ózdját vélte felfedezni, legalábbis párhuzamot vontak köztük (Pénzes, 2011), illetve közös klaszterbe sorolták a kettőt (Tóth, 2011; Rechnitzer, Berkes and Páthy, 2014). A miérten, vagyis hogy miért nem volt képes a város a bányászat összeomlása után újrastrukturálni magát, és maradt meg a sikertelen település szimbólumának, kevesen gondolkoznak el. Jelen tanulmány alapját azok az empirikus felmérések képezik, amelyeket – részben hallgatók bevonásával – több ütemben, 2016. májusától fogva végzünk Komlón. Az itt felhasznált adatok döntő többsége – a nyilvános forrásokból származó statisztikai adatokon és elérhető dokumentumokon túl – interjúkból származik, amelyet a város vezető tisztségviselőivel, vállalkozóival és

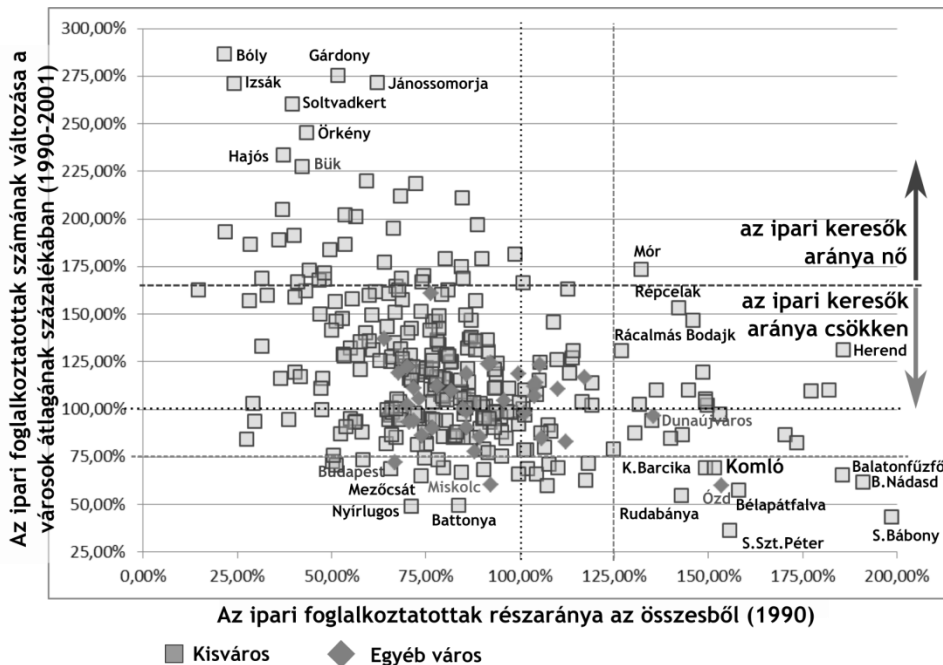
lakosaival készítettünk. A kötetlen interjúk során bizonyos kérdéscsoportok ismétlődtek, ezek elsősorban a város helyzetének szubjektív megítélésére, a sikeresség/sikertelenség tényezőire, a helyi önkormányzat szerepére, a civil részvételre vonatkoztak.

A kihívás

A rendszerváltás külső sokként való értelmezését talán nem szükséges a fentieknél részletesebben bemutatni. Azonban szükségesnek véljük egyetlen, önkényesen, de talán nem minden logikát nélkülöző módon kiválasztott mutatóval illusztrálni Komló vizsgálatának indokoltságát. Az átmenet egyik maradandó, jelképes értékű eleme volt a szocialista iparvállalatok átalakulása, felszámolása, sok esetben teljes bezárása, amely távlatilag nézve az egyébként is folyamatban lévő szerkezetváltást hirtelen drámai sebességre gyorsította. A dezindustrializáció talán megfelelő indikátora lesz a külső behatás mértékének számszerűsítéséhez, nem csak egyszerre fellépő gyakorlati és szimbolikus jelentősége miatt, hanem azért is, mert a folyamatra –kezdetben legalábbis – nagyon kevés befolyással rendelkeztek a települések. 1990 és 2001 között a városokból³ eltűnik 500 ezer ipari munkahely, vagyis a kiindulóérték mintegy egyharmada. Talán némileg meglepő módon a kisvárosokat⁴ kevésbé sújtja az ipari munkahelyek megszűnése a rendszerváltás utáni első évtizedben, itt az ipari keresők száma csak 26%-kal, míg a nagyvárosokban 39%-kal csökken. Azonban az is nyilvánvaló, hogy a kisváros-állomány sokkal polarizáltabb képet mutat (1. ábra).

³ Ez alatt itt és a későbbiekben is a jelenlegi városállományt értjük

⁴ Értve ez alatt a 30 ezer főnél nem népesebb városokat.

1. ábra. Ipari foglalkoztatottak (1990) és számuk változása (1990-2001) a hazai városokban, a városok átlagához viszonyítva

Az ábrán a jobb alsó negyedben találjuk azokat a településeket – beleértve Komlót – amelyek vizsgálatunk szempontjából a leginkább érdekesek. Ezek a városok 1990 előtt az ipari munkahelyek túlsúlyával voltak jellemezhetőek (vízszintes tengely), és ezen munkahelyek leépülése az átlagnál sokkal intenzívebb volt (függőleges tengely). Valóban itt találjuk Ózdot is, de ezt leszámítva ipari kisvárosok, valójában 1990 előtt jobbra községi jogállású, kisméretű települések. Noha az ipari szerepkör és annak visszaesése kapcsán közös csoportot alkotnak, de rugalmasságuk jelentősen eltér. Az ipari foglalkoztatottak száma ugyan közel hasonló mértékű visszaesés után 2011-re többé-kevésbé ezekben a városokban azonos szinten stabilizálódott, de az összes foglalkoztatott tekintetében Balatonfűzfő, Belpátfalva, Kazincbarcika az ezredforduló után már számottevő növekedést mutatott, Borsodnadasd vagy Rudabánya nem, vagyis itt a rugalmasabb, szerkezetváltásra képes és az arra képtelen kisvárosok pályája már elválik egymástól.

Komló esetében a történet fő vonalakban jól ismert a szakmai közönség előtt. A második világháború után a néhány ezres bányászfaluból (1941-ben a népessége már meghaladta az 5000 főt) 1960-ra 23 ezer, 1980-ra 29 ezer fős város épült. A város ezekben az években monofunkcionális jelleggel a feketekőszén-bányászat köré szerveződik, az üzemek több mint 8000 embernek adnak munkát közvetlenül, és 1980-ban 4500 beingázó dolgozott a városban. Az 1980-as években (részben a kőolajválságra adott reflexként is) még a termelés felfuttatásáról, liász-programról, beruházásokról és új lakótelepről szól a város élete, bár a szénnel kapcsolatos minőségi- és költségproblémák már akkor is érezhetőek voltak a felhasználók felől (Simon, 2001). Ezek után talán kevésbé meglepő, hogy a rendszerváltozás után a komlói bányászatot is halálra ítélték, sorra zárták be a Kossuth, Béta, Hármás, legvégül, 2000-ben a legkorszerűbb és legnagyobb Zobák-aknát. Az 1990-es 12300 foglalkoztatottból 2001-re 8300 maradt. Megfordult a munkaerő-mozgás iránya is, és 2011-ben már több mint 3000 komlói ingázott el más településekre (többnyire persze Pécsre).

A válságnak jelentős következményei vannak a település demográfiai viszonyaira is. A város alapvetően fiatalos korszerkezettel élte meg a rendszerváltozást, de figyelemre méltó, hogy vándorlási egyenlege már az 1980-as években negatív volt. A belföldi vándorlás vesztesége 1990 után meghaladta a 6,2%-ot, ami 2001 és 2011 között 5%-ra, majd 2011 után mindössze 1,3%-ra mérséklődött, amit akár a stabilizáció jeleként is értelmezhetnénk, ha nem élnénk a gyanúperrel, hogy itt a nemzetközi elvándorlás váltotta fel a hazait. Ennek kapcsán csak egyetlen statisztikai adalék: 2010 után egyetlen évben sem épült tíznél több lakás a városban, miközben bizonyos területeken (elsősorban, de nem kizárólag Körtvélyesen) 40-50 négyzetméteres, az 1980-as években épült panellakásokat 1,5-2,5 millió forintért árulnak kétségbeesett tulajdonosaik.

A reakció

Tapasztalhatók-e jelei a rezilienciának? Vannak-e sikeres elemek Komló adaptációjában? Egyvalamit fontosnak látunk leszögezni, minden probléma

ellenére a város megőrizte működőképességét, az önkormányzat a fizetőképességét, az általános szegénység mellett sem lehet híreket hallani súlyosabb társadalmi feszültségekről (szemben például Ózddal, vagy akár Sajóbábonnyal), ha vannak is „rosszabb hírű” utcák, a területi szegregációnak sincsenek élesen kiütőköző jelei⁵. Ha elemezzük a kihívásra adott válaszokat, és a rugalmasság jeleit keressük, akkor találunk pozitív és negatív jeleket is szép számmal.

Munkahelyteremtés

A gazdaságban a szerkezetváltás hagyományos modellje állt az eredeti elképzelések középpontjában, amely a kívülről érkező tőkebefektetésektől várta a negatív tendenciák megfordítását. Ennek a legfontosabb, szinte egyetlen eredményét egy autóipar beszállító cég megtelepedése jelentette. A befektetők távolmaradását a településen elterjedt vélemények szerint nagyban akadályozza a közlekedéscsúszás elzártsága, valamint az önkormányzat szerint a megfelelő telkek hiánya is. Ha úgy tetszik ez a földrajz bosszúja: a völgybe és a környező domboldalakra épített városnak se történetileg kialakult közlekedési központi szerepe, se kiterjedt ipari övezet létrehozására alkalmas sík területei nincsenek, a város növekedése során a természeti környezet sajátosságai miatt számos kompromisszumot kellett kötni (Gyenizse and Szabó-Kovács, 2008). További probléma, hogy a megmaradt területek ma már nincsenek az önkormányzat birtokában. Részben ez is az okok közé tartozik akkor, amikor azzal kell számot vetni, hogy a rendszerváltozás után kialakult gazdasági szereplők sem feltétlenül stabilak. 2000-ben még egy vállalat 250-nél, 16 vállalat pedig 50 főnél több alkalmazottal működött. Ugyan ezen értékek 2015-ben már nulla, illetve 7 (!) voltak. A legalább 10 embernek munkát adó vállalkozások száma 2015-ben összesen 43 volt, amelynek a fele 20 fő alatti cég.

Ennek ellenére munkahelyekre égető szüksége lenne a városnak. Ugyan az NFSZ 788 álláskeresőt és 4,53%-os, az országgal pontosan megegyező rátát tartott nyilván 2017 áprilisában, ugyanakkor a TEIR adatai szerint ezzel egyidejűleg

⁵ Ezzel együtt természetesen jelen van, például a város peremén annak idején rekreációs funkcióval létrejövő zártkerti övben, ahová interjúpartnereink és saját megfigyeléseink szerint is sokan szorultak ki a városi terekből.

1008 fő volt (!) a közfoglalkoztatásban részt vevők havi átlagos létszáma. Nem véletlenül kerültek előtérbe alternatív megoldások. Ennek kapcsán Komló legnagyobb sikerének tartja jelenleg, hogy sikerült „elhozni” egy új büntetés-végrehajtási intézmény beruházását (amiért egyébként öldöklő verseny folyt az érintett kisvárosok között).

A település pályázati sikeressége is ellentmondásos. Az általunk e szempontból vizsgált 2009 óta tartó EU-s költségvetési ciklusban eddig mintegy 12 MD forintnyi támogatást ítéltek meg a településen megvalósuló projekteknek⁶. Ez valamivel kevesebb, mint a némileg alacsonyabb népességű Dombóvár vagy Mohács esetében. A belső szerkezet ugyanakkor kedvezőbb, mint a fentiek vagy akár az összehasonlításként vizsgált Kazincbarcika esetében abból a szempontból, hogy az önkormányzat és intézményei (beleértve az olyan nem önkormányzati közintézményeket, mint a KLIK) csak az összes forrás 29%-kát kötötték le, ez az érték a többi vizsgált városban 34-62% között alakul! Értelemszerűen ez azt is jelenti, hogy a vállalkozások, illetve a nonprofit szervezetek fajlagos támogatása alapvetően valamivel magasabb, mint a hasonló helyzetű településeknél.

Az önkormányzat kiterjesztő szerepfelfogása

Az önkormányzat – ez egyébként nem egyedülálló a kisvárosi szinten – amúgy is meglehetősen kiterjesztő szerepfelfogással működik. A polgármester kapcsán kialakult elsődleges benyomás, hogy valóban gazdája akar lenni a településnek: módszerei sokszor informálisak és közvetlenek, amelyek ebben a településméretben működhetnek is. Az önkormányzat és a polgármester tevékenysége részben a többi szereplő gyengeségéből is fakad. A gazdasági szereplők hiányáról már szóltunk, de a helyi társadalom gyengeségeit is részben a politikai oldalról pótolják. Az mindenképpen a település sikereként jegyezhető fel, hogy elkerülték olyan látszateredményeket hozó nagyberuházások és kétes finansziális kalandok, amelyek sok más kisvárost jellemeznek. Igaz, ez részben

⁶ Saját adatgyűjtés a projektkereső adatbázis alapján:
https://www.palyazat.gov.hu/tamogatott_projektkereso

azért is volt, mert Komló vezetésében a válságmenedzsment-szemlélet dominált és dominál. A szerepfelfogást indokolja a helyi társadalom néhány sajátossága is: az aktív, önálló családok kevesen vannak, a népesség igen jelentős hányada vagy életkora, vagy szociális helyzete miatt valóban több figyelmet, illetve gondoskodást igényel. A végeredmény egyfajta neo-paternalizmus, de bizonyos értelemben működik, legalábbis interjúalanyaink így látják. Ugyanennek árnyoldalaként a lakosság továbbra is úgy tekint az önkormányzatra, mintha a problémák megoldásának úgyszólván egyedüliként lenne letéteményese.

A helyi társadalom

A társadalmi tényezők kapcsán alapvetően két fontos kiindulópontot érdemes figyelembe venni. Az egyik a város múltjában gyökerezik: Komló magán viseli a szocialista városok legtöbb társadalmi jellemzőjét (Barta, 2014), ezért túlzás lenne elvárni tőle az erőteljes kohéziót, különösen úgy, hogy a legfőbb identitás-képző elem, a bányászat megszűnt a településen. A másik fontos szempont, hogy a helyi társadalom fokozottan ki van téve az erózióknak, a mobilisabb rétegek elvándorlásának.

Aki marad, annak meg kell küzdenie a sajátos imázs- és identitás-problémákkal is. A múlthoz való viszonyulás finoman szólva is ellentmondásos. Hiába készült el 2014-ben a helyi kötődésű Bachmann Bálint alkotásaként az új interaktivitást sugalló bányászemlékmű a városnak voltaképp a közepén, feltűnő, hogy a rendszerváltás után mennyire nem voltak (sikeres) erőfeszítések az ipari örökség megőrzésére. Napjainkban, amikor a hasonló, kisvárosi örökségi helyszínek egyre nagyobb eséllyel válhatnak turisztikai desztinációvá (Csapó, Aubert and Pintér, 2016), ez egyre inkább elszalasztott lehetőségnek tűnik. Az aknatornyokat mind elbontották, a település közepén a szénosztályozót felrobbantották, a kötélpályát elbontották, a csillepályaudvar vágányait felszedték (ez a terület ma kereskedelmi funkcióval hasznosul), az altárót tömedékelték és elfalazták. A ma Komlóra látogató kíváncsi utazónak komolyan keresni kell a bányászat nyomait. A bányászathoz kapcsolódó szellemi örökség persze jelen van, de a bányához való viszonyulás sok szempontból, mint

törésvonal jelenik meg a városban. Tény: Komló leginkább biztos megélhetésű rétegét ma is a bányász egykori nyugdíjasai adják. Közöttük vannak szép számban olyanok is, akik az 1990-es években aránylag fiatalon lettek aránylag jól fizetett nyugdíjasok. Az interjúk feltártak egyfajta generációs ellentétet is: a településen még egyáltalán fellelhető fiatalok meglehetősen negatív véleménnyel vannak erről a rétegről (ami jobbra kölcsönösen is igaz). Ennek ellenére a sikertelen kilábalás erős nosztalgiaérzéseket kelt, a dicső múlt gyakori téma a városban, és még mindig ez jelentheti az identitás egyik központi elemét (Bányász néven játszik a sikeres kézi- és a kevésbé sikeres labdarugó-csapat, de bányász a horgászegyesület is, stb.). A nosztalgiahullámot néha mesterségesen is gerjesztik, ennek tipikus példája volt az az alapvetően politikai síkról érkező ötlet, amely a városban szakiskolai szintű vándorképzés újraindítását szorgalmazta – ami végül halva született ötletnek bizonyult.

A kettősséget (bányász már rég nincs, de továbbra is igazodási pontként jelenik meg) erősíti az épített környezet alapvető változatlanlansága. Hiába bontották el az üzemi épületeket, kevés új elemmel gazdagodott a város (mondjuk a TESCO vagy a LIDL egyen-épületei nem is alkalmasak „landmark”-nak...), ami bizonyos részeiben szinte érintetlenül őrzi szocialista realista stílusát. Kökönyösön sétálva kifejezetten skanzen-érzése lehet a látogatónak, noha ezt a sajátosságot sem használták fel a város imázs-építésében.

A fiatalabbak számára Komló már nem a büszkeség forrása, nem valami olyasmi, ami szüleik, nagyszüleik verejtékével épült, hanem inkább egy olyan hely, ahonnan minél gyorsabban ki kellene jutni. A közösségi portálok helyi csoportjaiban visszatérő (képi) humorforrás Komlót sivár, elhagyatott, sötét, vagy akár fenyegető helyként ábrázolni⁷. És ennek az imázsnek a szemüvegén keresztül a börtönberuházás nem a lobbizásban elért siker, hanem a szimbólumok megerősítése. Ilyen megközelítésben semmi meglepő nincs abban, hogy vállalkozni, kezdeményezni, élni nem ebben a városban akarnak. Fiatal interjúalanyaink közül lényegében senki sem tervezi hosszú távon is a városban a jövőjét, jónéhányan már jelenleg is Pécsset dolgoznak.

⁷ Kedvencünk egyenesen Tolkien által a gonosz fészkeként elhíresült Mordorral azonosítja.

Összefoglalás

A komlóiak városuk jelen helyzetét meglehetősen reálisan ítélik meg. Az okoknál azonban elsősorban külső tényezőket emlegetnek fel. A bányászat leépítését jellemzően bűnnek tartják: nem nagyon vannak olyanok, akik ne osztanák ezt a véleményt. Az az érdekes, hogy bizonyos értelemben ez egyáltalán nem volt váratlan. Már Moldova György elhíresült riportkötetét (Tisztelet Komlónak, 1971) forgatva is az a domináns benyomásunk alakulhat ki, hogy a bányászat válságban van, és a város jövője bizonytalan. A leépülés maga is évtizedes folyamat volt, az odavezető út még hosszabb. Nehéz tehát ebben az értelemben váratlan sorscsapásnak tekintetni ami történt. További „bűnösök” a rossz fekvés, közlekedési elzártság, és Pécs gyengesége. Annak ellenére, hogy a régióközpont ma komlóiak ezrének ad munkát, sokan vélik úgy, hogy lassú fejlődése és gyenge gazdasági ereje az, ami miatt az egyre inkább olcsó alvótelepüléssé degradálódó Komló fejlődését visszahúzza. A válság okai között persze sokan megemlítenek társadalmi tényezőket is: főleg azokat „akik nem is akarnak igazán dolgozni” – ha valaki rasszizmust vél kihallani a mondatból, nem téved.

A reziliencia szemüvegén keresztül vizsgálva a tapasztalatokat, nehezen megválaszolható kérdésnek tűnik, hogy az objektív területi versenyhátrányok milyen arányban fedik le Komló elhúzódó válságának okait. A gyenge kohézió, a társadalmi dezintegráltság nyilvánvalóan nem csak következménye a válságnak, hanem hátráltatja a megújulást is. Sajnos, még az sem várható, hogy ebben a tekintetben pozitív elmozdulások következzenek be: a közösségek alapjait megteremtő identitás, bizalom hiányzik, és az a réteg sem látszik a kutatás során, amelyik képes lenne ezeknek a kapcsolatoknak az újraszövésére. Ezzel pont az azok az elasztikus szálak veszték el, ami véleményünk szerint a reziliencia alapjául kellene hogy szolgáljanak.

Bármennyire is speciális eset Komló, rávilágít valamelyest a bevezetésben boncolgatott problémára is: fejlődése, növekedése külső tényezőkön alapul. Amint megszűnt a városra zúduló beruházás-tömeg, a helyben felhalmozott, az átalakulás miatt súlyosan devalvált anyagi- és szellemi tőkejavak nem voltak

elegendőek a kilábaláshoz. Napjainkban a saját rezilienciájukat talán abban fogalmazzák meg Komló vezetői – akiknek erőfeszítései semmiképpen sem lebecsülendők, és nem is teljesen eredmény nélküliek - hogy igyekeznek ismét minél többet megszerezni, és lehetőleg tartósan lekötni a kívülről érkező forrásokból. Ez, minden célszerűsége és potenciális jövedelmezősége mellett egy mélyebb, kevésbé nyilvánvaló szinten épp úgy egy korábbi gyakorlathoz való visszatérést célzó, alapvetően retrográd törekvés, mint a bányák újrainyitására szőtt álmok.

Adger, N. W. and Adger, W. N. (2000) 'Social and ecological resilience: are they related?', *Progress in Human Geography*, 24(3), pp. 347–364. doi: 10.1191/030913200701540465.

Alpek, L. and Tésits, R. (2014) 'A munkaerő-piaci szenzitivitás. Új módszer a magyarországi munkaerőpiac területi, térszerkezeti kérdéseinek feltárásában', *Területi Statisztika*. Available at: <https://www.ceeol.com/search/article-detail?id=424281> (Accessed: 5 June 2017).

Anthony, E. and Cohler, B. (1987) 'The invulnerable child'. Available at: https://www.google.com/books?hl=hu&lr=&id=tp4NKEfh5pcC&oi=fnd&pg=PA3&dq=EJ+Anthony,+BJ+Cohler+1987&ots=sc3xxv9Y4N&sig=NGyFAI_jsjeh4Ah5yP5KAxN_YL8 (Accessed: 5 June 2017).

Barta, G. (2014) 'Szocialista városok - városok a szocializmusban', in Berki, M. and Halász, L. (eds) *A társadalom terei, a tér társadalma*. Budapest: Art Webber Stúdió, pp. 75–98.

Berkes, F. and Folke, C. (1998) 'Linking social and ecological systems for resilience and sustainability', *practices and social mechanisms for building ...*. Available at: <https://www.google.com/books?hl=hu&lr=&id=XixuNvX2zLwC&oi=fnd&pg=PA1&dq=Folke+1998&ots=kmWEeuERhR&sig=sMWSnvAAc5ngPZbgLCH77TLw0lc> (Accessed: 5 June 2017).

Berkes, F. and Jolly, D. (2002) 'Adapting to climate change: social-ecological resilience in a Canadian western Arctic community', *Conservation ecology*. Available at: <https://dlc.dlib.indiana.edu/dlc/handle/10535/2746> (Accessed: 5 June 2017).

Bodor, Á. and Grünhut, Z. (2014) 'Dilemmák a területi tőke modelljének alkalmazhatóságáról A társadalmi tőke problémája Camagni elméletében', *Tér és Társadalom*, 28(3), pp. 3–17.

Bonanno, G. (2004) 'Loss, trauma, and human resilience: have we underestimated the human capacity to thrive after extremely aversive events?', *American psychologist*. Available at: <http://psycnet.apa.org/journals/amp/59/1/20/> (Accessed: 5 June 2017).

Campanella, T. (2006) 'Urban resilience and the recovery of New Orleans',

Journal of the American Planning Association. Available at:
<http://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/01944360608976734>
(Accessed: 5 June 2017).

Cholnoky, J. (1922) *Az emberföldrajz alapjai*. Budapest: Hornyánszky Viktor Magyar Királyi Udvari Könyvnyomdája.

Coaffee, J. and Wood, D. (2006) 'Security is coming home: Rethinking scale and constructing resilience in the global urban response to terrorist risk', *International Relations*. Available at:
<http://journals.sagepub.com/doi/abs/10.1177/0047117806069416> (Accessed: 5 June 2017).

Colten, C. and Sumpter, A. (2009) 'Social memory and resilience in New Orleans', *Natural Hazards*. Available at:
<http://link.springer.com/article/10.1007/s11069-008-9267-x> (Accessed: 5 June 2017).

Csapó, J., Aubert, A. and Pintér, R. (2016) 'Chances for tourism development and function change in the rural settlements with brown fields of Hungary.', *E-review of Tourism*, 2(1), pp. 298–314. Available at:
<http://search.ebscohost.com/login.aspx?direct=true&profile=ehost&scope=site&authtype=crawler&jrnl=19415842&AN=116098233&h=vQINHp%2Fh6TRNnnCghTTfWaaUbid%2BN8V4rrwE5hjs6rasAbYJ%2BiOePBGn4L6LemkkWjWMzEp2hDHQa4039vz41Q%3D%3D&crl=c> (Accessed: 6 June 2017).

Enyedi, G. (1997) 'A SIKERES VÁROS (Key Issues for Prosperity of Cities)', *Tér és Társadalom*, 11(4), pp. 1–7.

Faragó, L. (2017) 'Autopoietikus (társadalmi) terek koncepciója', *Tér és Társadalom*, 31(1), pp. 7–29. doi: 10.17649/TET.31.1.2839.

Folke, C. (2006) 'Resilience: The emergence of a perspective for social–ecological systems analyses', *Global environmental change*. Available at:
<http://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0959378006000379>
(Accessed: 5 June 2017).

Folke, C. (2006) 'Resilience: The emergence of a perspective for social–ecological systems analyses', *Global Environmental Change*, 16(3), pp. 253–267. doi: <http://dx.doi.org/10.1016/j.gloenvcha.2006.04.002>.

Gyenzise, P. and Szabó-Kovács, B. (2008) 'A természeti környezet és a település

kölcsönhatása Komló példáján', *Földrajzi Értesítő*, 57(3–4), pp. 273–288.

Holling, C. S. (1973) 'Resilience and stability of ecological systems', *Annual review of ecology and systematics*, 4(1), pp. 1–23.

Jóna, G. (2013) 'A területi tőke fogalmi megközelítései', *Tér és Társadalom*, 27(1), pp. 30–51.

Kaltenbrunner, R. (2013) 'Mobilisierung gesellschaftlicher Bewegungsenergien - Von der Nachhaltigkeit zur Resilienz - und retour?', *Informationen zur Raumentwicklung*, 18(4), pp. 287–296.

Lengyel, I. (2012) 'Regionális növekedés, fejlődés, területi tőke és versenyképesség', in Bajmócy, Z., Lengyel, I., and Málovics, G. (eds) *Regionális innovációs képesség, versenyképesség és fenntarthatóság*. Szeged,,: JATEPress, pp. 151–174.

Luthar, S. (2003) 'Resilience and vulnerability: Adaptation in the context of childhood adversities'. Available at: <https://www.google.com/books?hl=hu&lr=&id=HD45dNwFh-UC&oi=fnd&pg=PR11&dq=luthar+2003+resilience&ots=PTXP9hY26U&sig=6dg1a7MGfW3D0hV5rjld0ES6P6s> (Accessed: 5 June 2017).

Masten, A., Powell, J. and Luthar, S. (2003) 'A resilience framework for research, policy, and practice', *Resilience and vulnerability*: Available at: <https://www.google.com/books?hl=hu&lr=&id=HD45dNwFh-UC&oi=fnd&pg=PA1&dq=luthar+2003+resilience&ots=PTXP9hY26U&sig=CldavgN2QHgpqem2P9D2LWpIU4> (Accessed: 5 June 2017).

Mendöl, T. (1963) 'Általános településföldrajz'.

Molnár, E. and Lengyel, M. I. (2015) 'Újraiparosodás és útfüggőség: gondolatok a magyarországi ipar területi dinamikája kapcsán', *Tér és Társadalom*, 29(4), p. 42–59.

Nagy, M. M. (2015) 'Településrendszer a magyar hadtörténelemben', *Történeti Földrajzi Közlemények*, 3(1), pp. 20–31.

Pénzes, J. (2011) 'A jövedelmi szempontból elmaradott települések területi átrendeződése a rendszerváltás után', *Földrajzi Közlemények*, 135(1), pp. 59–69.

- Pirisi, G. and Trócsányi, A. (2015) 'Between shrinking and blooming: the crossroad of small towns' urbanisation in Hungary', *Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis Studia Geographica*, 8(1), pp. 12–28.
- Plöger, J. and Lang, T. (2013) 'Resilienz als Krisenfestigkeit: Zur Anpassung von Bremen und Leipzig an den wirtschaftlichen Strukturwandel.', *Informationen zur Raumentwicklung*, 18(4), pp. 1–12.
- Prowse, M. (2003) 'Towards a clearer understanding of vulnerability' in relation to chronic poverty', *CPRC Working Paper*, 24(1), pp. 1–41. Available at: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1754445 (Accessed: 5 June 2017).
- Rechnitzer, J., Berkes, J. and Páthy, Á. (2014) 'A volt szocialista városok a városhálózatban', in Berki, M. and Halász, L. (eds) *A társadalom terei, a tér társadalma*. Budapest: Art Webber Stúdió, pp. 99–112. Available at: http://regscience.hu:8080/jspui/bitstream/11155/575/1/rechnitzer_volt_2014.pdf (Accessed: 5 June 2017).
- Richardson, G. (2002) 'The metatheory of resilience and resiliency', *Journal of clinical psychology*. Available at: <http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1002/jclp.10020/full> (Accessed: 5 June 2017).
- Sieverts, T. (2013) 'Am Beginn einer Stadtentwicklungsepoche der Resilienz ? Folgen für Architektur , Städte- bau und Politik', *Informationen zur Raumentwicklung*, 18(4), pp. 315–323.
- Simmie, J. (2014) 'Regional economic resilience: a Schumpeterian perspective', *Raumforschung und Raumordnung*. Available at: <http://link.springer.com/article/10.1007/s13147-014-0274-y> (Accessed: 5 June 2017).
- Simon, K. (2001) 'A magyar szénbányászat a 20. század második felében', *Magyar Tudomány*, 48(6), pp. 647–658. Available at: <http://epa.oszk.hu/00700/00775/00031/647-658.html>.
- Szabó, B. (2015) 'Reziliens városok', *Erdélyi Társadalom*. Available at: <https://www.ceeol.com/search/article-detail?id=133021> (Accessed: 5 June 2017).
- Szabó, P. and Tóth, B. I. (2016) 'Új fogalmak térnyerése a hazai területi

kutatásokban és területpolitikában', in Lengyel, I. and Nagy, B. (eds) *Térségek versenyképessége, intelligens szakosodása és újraiparosodása*. Szeged,: JATEPress, pp. 125–142.

Tanner, T., Mitchell, T. and Polack, E. (2009) 'Urban governance for adaptation: assessing climate change resilience in ten Asian cities', *IDS Working Papers*. Available at: http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/j.2040-0209.2009.00315_2.x/full (Accessed: 5 June 2017).

Tóth, B. I. (2010) Az immateriális és a területi tőke összefüggései (Connection between Intangible and Territorial Capital)', *Tér és Társadalom*, 24(1), pp. 65–81.

Tóth, B. I. (2011) 'A magyar középvárosok teljesítménye a területi tőke tükrében', *Területi Statisztika*, 14(5), pp. 530–543

Tóth, B. I. (2012) 'Regionális rugalmasság – rugalmas régiók', *Tér és Társadalom*, 26(2), pp. 3–21.

Tóth, B. I. (2015) 'Regional economic resilience: Concepts, empirics and a critical review', *Miscellanea Geographica*, 19(3), pp. 70–75.

Watts, M. and Bohle, H. (1993) 'The space of vulnerability: the causal structure of hunger and famine', *Progress in human geography*.